

2 Desubstantivní substantiva

2.1 Konatelská jména

Jde o pojmenování osoby na základě dějového příznaku, s nímž je spjata substance denotovaná fundujícím slovem.

stsl.	<i>-ьникъ</i>	<i>(-арь)</i>	
stč.	<i>-ník</i>	<i>-ář / -ař</i>	<i>-ák</i>
střč.	<i>-ník</i>	<i>-ář / -ař</i>	<i>-ák</i>
nč.	<i>-ník</i>	<i>/ -ář / -ař</i>	<i>-ák</i>

-ьникъ

Dominantní stsl. prostředek pro tvoření konatelských jmen – nepůvodní, vzniklý perintegrací ze sufixu *-икъ* od jmen nositelů vlastností s adjektivním sufixem *-ьн-*. Avšak v řadě stsl. formací není původní adjektivní (deverbální) mezistupeň patrný:

рѣть → *рѣтьникъ*

пѣнѣдзь → *пѣнѣзьникъ*

-арь

Ve stsl. jen nepočetná skupina odvozenin

рыба → *рыбарь*

Staročeské období

Ve stč. narůstá produktivita sufixu *-ář / -ař / -ieř / -ěř* – do značné míry cizími předlohami typu:

střhn. *barbier* → *barvieř / barbieř*

střhn. *valscher* → *falšieř / falšěř*

střhn. *ketzer* → *kacieř / kacěř*

Jeho produktivita podpořena sémanticky – na rozdíl od *-ník* denotoval entity vyznačující se rysem +osoba.

Mezi *-ník* a *-ář / -ař...* se postupně ustaluje distribuce vázaná podle zakončení odvozo­vacího základu:

- od základů zakončených na *-c, -r, -t, -v, -z* se zpravidla odvozuje sufixem *-ník* (*čepičník, čbėrník, kabátník*)
- od ostatních základů *-ář...* (*kořenář, metlář, mydlář*)

Řada paralelních formací:

apatekář / apatečník, modlář / modlník

Někdy motivovaných sémanticky:

medař ‚chovatel včel‘ × *medník* ‚výrobce věcí z medu‘

V češtině střední doby se nerozvíjí přehláskou vzniklá varianta *-íř*. Avšak nepřehlasovaná varianta *-ář / -ař* rozvíjí svou produktivitu, jak ukazují případy resuffixace:

čtenník → *čtenář*

lichevník → *lichvář*

V období nové češtiny kulminuje produktivita sufixu *-ář / -ař*, který se stává základním prostředkem. Jeho distribuce je zčásti omezena zakončením slovního základu

-ar: *lihovárník*

-ař: *žalárník*

-v: *právník, obuvník*

-ák

Objevuje se od nejstarší doby do současnosti, ale omezuje se na expresiva: *modlák, volák, sviňák*.

2.2 Hromadná jména

Jde o souborné pojmenování jednotlivin vzniklé modifikací – zůstává zachována pojmenovávací báze, které se přidává význam nepočítatelného množství.

stsl.	-(ov)ije			-ija	-ina
stč.	-ie (n.) / -ovie			(-ie, f.)	-ina
střč.	-í (n.) / -oví		-stvo / -ctvo		(-ina)
nč.	(-í, n.)	-oví / -stvo / -ctvo			

-ije

Jediný produktivní praslovanský typ doložený ve starolověštině.

Jde o formy tvořené *ijo*-kmenovou deklinací neuter.

Ojedinele doložená ve variantě *-ovije*: *grozn-ovije*

Fundující slovo označuje jedince (jednotlivinu), zpravidla jde o názvy rostlin, stromů a keřů:

vrьba → *vrьbije*

dьbь → *dьbije*

Životná kolektiva se tvoří výjimečně deklinací ženských kolektiv:

bratrь = maskulinum singuláru → *bratrija* / *bratija* = femininum singuláru

Stará češina

Má k dispozici vyšší množství slovtvorných typů.

Odvozování pomocí *-ie* nejen od názvů rostlin (nebo jejich částí), ale také od lexému denotujících neživotné substance:

kámen → *kamenie*

skála → *skalé*

Objevuje se rovněž ve variantě *-ovie* / *-ěvie*:

hrozen → *hrozn-ovie*

keř → *kř-ěvie* / *kř-ovie*

Nemnohá personální kolektiva

- podle ženské deklinace *ija*-kmenové: *bratřie*, *kněžie*,
- odvozená sufixem *-ina*: *čeladina*, *družina*.

Čeština střední doby

-í / *-oví*

Zachovává si produktivitu. Varianta *-eví* je sjednocena s podobou *-oví*.

Ženská kolektiva *bratří*, *kněží* ustupují, jako relikv se drží forma nominativu ve významu plurálovém.

Sufix *-ina* v této funkci zaniká: jím odvozená slova se převážně deetymologizovala (*hostina* ‚hosté‘, *svačina* ‚shromáždění svých lidí‘).

Na místo uvolněné sufixem *-ina* nastupuje sufix *-stvo*, který představuje *o*-kmenovou variantu sufixu *-stvie*, který měl původně význam názvů vlastnosti.

pták → *pta-ctvo*

zeman → *zeman-stvo*

Nová čeština

Rozmach tvořené neživotných kolektiv.

Zejména produktivní *-oví*, který se emancipoval od *-í*. Užívá se nadále u neživotných kolektiv, ale nejen označujících rostliny, stromy nebo keře: *trámoví*, *lanoví*.

Zejména se rozvíjí produktivita sufixu *-stvo / -ctvo*, který nově neslouí jen pro životné substance, ale v rámci terminologie také pro substance neživotné: *rostlinstvo, bylinstvo, svalstvo...*

V dalším vývoji však byla tato spojitelnost sufixu *-stvo / -ctvo* s neživotnými substancemi utlumena.

2.3 Jména jednotlivin

Tvořena od kolektiv, od nejstarší doby jen periferní charakter – počet takto utvořených formací se během historického vývoje nerozšiřuje.

zelé → *zelina*

trstie → *trstina*

ledvie → *ledvina*

2.4 Přechýlená jména

Výsledek procesu zvaného v českém prostředí také termínem *moce*. Lze chápat jako výsledek modifikace, při níž zůstává zachována pojmenovací báze a mění se jen pojetí rodu v závislosti a) na sexuálních znacích, b) nedospělosti.

2.4.1 Feminina

stsl.	<i>-yni</i>		<i>-ica</i>	
stč.	<i>-(k)yni(ě)</i>	<i>-ka</i>	<i>-icě</i>	<i>-na</i>
střč.	<i>-yně / -kyně</i>	<i>-ka</i>	<i>-ice</i>	<i>(-na)</i>
nč.	<i>-yně / -kyně / -ka</i>		<i>-ice</i>	

Staroslověnština

Až na jednu výjimku (*telica*) doloženo jen od osobních jmen.

Objevují se dva sufixy:

- *-yni*: *gospodyni*, *bogyňi*
- *-ica* – uplatňuje se také jako prostředek složící k odvozování ženských nositelů vlastnosti, které se prolínají s ženskými protějšky konatelských jmen:

dvьrьnikъ – dvьrьnica

Stará čeština

Obsahuje pestřejší repertoár slovo tvorných typů.

-yni(ě)

Distribuce řízena významově (od názů osob) a fonologicky (slovo tvorný základ zakončen na nepalatalní konsonant a *-c*):

mistr → *mystryni(ě)*

lotr → *lotryni(ě)*

Hojný je poče formací zakončených na *-k* a *-ec*:

cuzozěmec → *cuzozěmee* → *cuzozěmkyni(ě)*

bosák → *bosákyni(ě)*

jebák → *jebákyni(ě)*

Od případů typu *bosákyni*, a *jebákyni* vzniká perintegrací nová varianta sufixu *-kyni*:

zloděj → *zlodějkyni(ě)*

-ka

Mnohem více zastoupený formant, který stsl. neznala. Jeho vývojová výhoda plynula z faktu, že byl schopen tvořit ženské podoby od všech produktivních typů mužských jmen. Jeho výhodou bylo také to, že nepůsobil resuffixaci.

chytřec → *chytračka*

měščenín → *měščenínka*

bubenník → *bubennička*

Omezenou distribucí se vyznačuje sufix -na. Má dvě málo početně doložené varianty *-ična* a *-ovna*: (*hrabie* →) *hrabična*, *ritieřovna*.

-icě

Pouze od jmen zvířecích (*medvědicě*, *vlčice*) a konatelských (*běsník* → *běsnicě*, *dábelník* → *dábelnicě*).

Čeština doby střední

Sufix *-(k)yně* stagnuje. Podobně ustupuje *-na*.

Vysokou produktivitu si podržují sufix *-ka* a *-ice*.

Nová čeština

V obrozenské češtině ožívá slovtvorný typ *-yně* a *-kyně* – jejich distribuce vázána na substantiva končící na *-k* či *-h* a na jisté typy maskulin utvořených pomocí *-ák*, *-ek*, *-och* či *-tel*, *-ec* a *-ce*: *horák-yně*, *divoch-yně*, *ctitel-kyně*, *lov-kyně*.

Nová čeština

Sufix *-(k)yně* se řídí podle zakončení odvozovacího základu: *-ce*, *-ec*, *-k*, *-g*, *K + r*.

Sufix *-ice* tradičně slouží k odvozování maskulin utvořených sufixem *-(n)ík* a názvů zvířat.

Nejvyšší mírou produktivity se vyznačuje sufix *-ka*.

2.4.2 Neutra

Už ve stsl. tvořena *nt*-kmenovou deklinací, a to jak pro názvy zvířat, tak osob

osьlь → *osьle*

otrokь → *otročь*

Vedle toho formace tvořené sufixem *-ьць* (*agnьць*), řídčeji i *-ištь* (*kozьlišť*).

Ve staré češtině pokračuje produktivita *nt*-kmenové deklinace (*holúbě, káčě, býčě*).

Odvozeniny od osob získávají expresivní zabarvení: *Němčě, sedláčě, chlápe, mnišě*.

Někdy se tvoří od deminutiv:

lev → *lv-ík* → *lvič-ě*

jež → *jež-ek* → *ježč-ě*

Tak vzniká perintegrací sufix *-čě*, který se někdy využívá k tvoření názvů nositelů vlastnosti středního rodu.

Sufix *-ic* (kontinuant psl. *-ištь*) slouží k tvoření pojmenování synovských jmen: *ciesařovic, královic / králevic*.

Za obrození pokračuje produktivita slovo tvorného typu *nt*-kmenové deklinace, který odvozuje od jmen zvířat a osobních jmen, u kterých si zčásti ponechává původní expresivnost (*cikáně, poháně, židě*).

2.5 Substantivní deminutiva

Je to kategorie svou podstatou modifikační: k významu základní substance se přidává navíc znak menších rozměrů, který je často spojen s emocionálním zabarvením, pravidelně kladným.

2.5.1 Maskulina

stsl.	<i>-ьць</i>						
stč.	<i>-ec</i>	<i>-ík</i>	<i>-ek</i>	<i>-ček</i>	<i>-íček</i>		
střč.	<i>(-ec)</i>	<i>-ík</i>	<i>-ek</i>	<i>-ček</i>	<i>-íček</i>	<i>-ínek</i>	
nč.	<i>(-ec)</i>	<i>-ík / -ek</i>		<i>-eček</i>	<i>-íček</i>	<i>-ínek</i>	<i>-oušek</i>

2.5.2 Feminina

stsl.	<i>-ьца / -ica</i>	<i>-ька</i>					
stč.	<i>(-cě) / -icě</i>	<i>-ka</i>	<i>-ička</i>				
střč.	<i>(-ice)</i>	<i>-ka / -ička</i>		<i>-inka</i>	<i>-uška</i>	<i>-ečka</i>	
nč.		<i>-ka / -ička</i>		<i>-inka</i>	<i>(-uška)</i>	<i>-ečka</i>	<i>(-enka)</i>

2.5.3 Neutra

stsl.	<i>-ьце</i>			
stč.	<i>-ce</i>	<i>-ko</i>	<i>-ičko</i>	<i>-ečko</i>
střč.		<i>-ko</i>	<i>-ičko</i>	<i>-ečko</i>
nč.	<i>(-ce)</i>	<i>-ko / -ičko</i>		<i>-ečko</i>

3. Deadjektivní substantiva

3.1 Jména vlastností

Jde o abstrakta, která vznikají transpozicí z adjektiv – slouží k označení vlastností pojímaných jako nezávislé entity.

svatý → *svatost*

Podobně jako dějová jména může dojít k významovému posunu jmen vlastností, při němž se abstraktní význam mění na konkrétní:

obrana svatosti J. Nepomuckého × Jeho Svatost Dalajláma

stsl.	<i>-ostb</i> / <i>-estb</i>	<i>-bstvo (-bstvije)</i>	<i>-ota / -eta</i>	<i>-oba</i>	<i>-ije</i>	<i>-o</i>	<i>-ina</i>
stč.	<i>-ost</i>	<i>-stvije (-stvo)</i>	<i>-ota</i>	<i>-oba</i>	<i>(-ie)</i>	<i>-o</i>	
střč.	<i>-ost / -ství</i>		<i>-ota</i>			<i>(-o)</i>	
nč.	<i>-ost</i>	<i>-ství (-ctví)</i>	<i>(-ota)</i>	<i>(-oba)</i>		<i>-o</i>	